

О. В. Балужева,
к. держ. упр., Донецький державний університет управління

УРБАНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ: АНАЛІЗ СВІТОВИХ ТЕНДЕНЦІЙ

У статті розглянуто світові тенденції урбанізації, визначено її сучасні риси, наведено і розкрито поняття "глобальне місто", проаналізовані зони їх концентрації.

In article world tendencies of an urbanization are considered, its modern lines are defined, the concept of "a global city" is resulted and opened, zones of their concentration are analysed.

Ключові слова: урбанізація, глобальне місто, глобалізація, рейтинг глобальних міст, розвиток міст, мегаполіси.

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Швидкі темпи урбанізації, концентрація міського населення в великих містах, розростання міст з обхватом великих площ і швидке зростання мегаполісів належать до найбільш значних змін зовнішності населених пунктів.

У ХХІ столітті міські райони впливатимуть на життя у всьому світі, і міське, і сільське населення буде значною мірою залежати одне від одного в плані свого економічного, екологічного і соціального добробуту. До соціально-економічних чинників, що впливають на цей процес, належать демографічне зростання, добровільна і недобровільна міграція, реальні і передбачувані можливості працевлаштування, очікування, пов'язані із задоволенням культурних запитів, структура споживання і виробництва, що змінюються, і серйозні відмінності і диспропорції між регіонами.

Мета даної статті полягає в аналізі світових тенденцій урбанізації, виявленні її характерних рис, з метою адаптації і використання досвіду управління даними процесами в контексті євроінтеграційних прагнень України.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Джерельною базою дослідження є наукові праці вітчизняних і зарубіжних дослідників, міжнародні документи. Дослідження глобалізації, її впливу, географічних, економіко-соціальних урбанізаційних процесів у цьому контексті, привертає увагу значної кількості соціологів і урбаністів. Серед них:

М. Кастельс, С. Сассен, Р. Робертсон, В. Вагин, Н. Слуга, А. Лефер, Е. Перчик, Б. Посацький, В. Семанов [1–5].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Визначимо основні риси сучасних світових урбанізаційних процесів.

Умовно виділяють урбанізацію у вузькому сенсі слова — як зростання міського населення і зростання міст, і в широкому сенсі слова — як історичний процес підвищення ролі міст і міського способу життя в розвитку суспільства. Підвищення ролі міст спостерігалось на всьому протязі історії людства, але лише в ХІХ столітті починається істотна концентрація людей в містах, яка посилилась в ХХ столітті і досягла свого піку після другої світової війни. Під сучасною урбанізацією розуміють процес появи вже не тільки великих міст, але і об'єднань міст — агломерацій.

У змістовному плані урбанізація розуміється як цілісний процес, змістом якого є зміни культурного значення і соціальних функцій міської концентрації населення, засобів виробництва, капіталу, потреб [1].

Існує екологічний підхід до урбанізації, який є достатньо розвинутим, російські вчені визначають його як концентрований вираз форм, способів, принципів організації людиною навколишнього середовища, ареалів навколишньої території, здатність освоювати неосвоєний простір, організувати його відповідно до об'єктивних наочних закономірностей середовища [1].

Для сучасної урбанізації характерні наступні особливості:

1) концентрація, інтенсифікація, диференціація і різноманітність міських видів діяльності в містах і агломерації;

2) розповсюдження поза центрами і урбанізованими ареалами міського способу життя;

3) розвиток крупної міської агломерації;

4) ускладнення форм і систем урбанізованого розселення: перехід від точкової агломерації до лінійної — до вузових, смугових;

5) збільшення радіусів розселення в межах агломерації і урбанізованих районів, пов'язаних з місцями праці, зонами відпочинку.

Урбанізація неминуче зачіпає й істотно деформує структуру передмість, розміри сільської місцевості скорочуються. Стрімкий розвиток передмість, який називають субурбанізація, і впровадження міських норм умов життя на селі — рурурбанізація — є основними рисами сучасної урбанізації.

Вже в XIX столітті стає помітною тенденція збільшення чисельності населення в найбільших містах. У 1800 році в світі налічувалося 750 міст з населенням більше 5 тис. жителів, з них лише близько 50 мало 100 тисяч і більш жителів. У 1900 році міст з тими ж параметрами налічувалося вже більше 300, в 43 з них проживало більше 500 тис. жителів, а в 16 — понад один мільйон.

У 1950—1990 рр. кількість міст з населенням більше 1 млн чоловік збільшилося з 77 до 275. Нині в агломераціях-мільйонерах проживає 1/3 всіх городян світу. У 1950 р. в світі лише дві великі агломерації з населенням вище 5 млн чоловік: Нью-Йорк і Лондон, в 1990 р. — 20, з них 14 в країнах, що розвиваються. В результаті злиття агломерації уздовж транспортної магістралі виникають мегалополіси. Так, в США один мегалополіс — "Босваш", який сформувався уздовж Атлантичного узбережжя: Нью-Йорк, Філадельфія, Балтімор, Вашингтон. Інший — уздовж узбережжя великих озер: Чикаго, Детройт, Клівленд, Пітсбург. Найбільший в світі мегалополіс в Японії, уздовж Тихоокеанського узбережжя, де проживає понад 70 млн чоловік.

На рис. 1 і 2 наведені дані про країн-лідерів та країн-аутсайдерів за приростом населення [6].

Як видно з рис. 1—2, незважаючи на збільшення чисельності в окремих країнах, розвинуті країни, за прогнозом, мають зовсім невеликий приріст населення.

Останнім часом серед найкрупніших міських агломерацій світу почали окремо виділятися мегаполіси, які отримали назву глобальних міст. Авторство в обґрунтуванні концепції глобальних міст більшістю авторів припи-

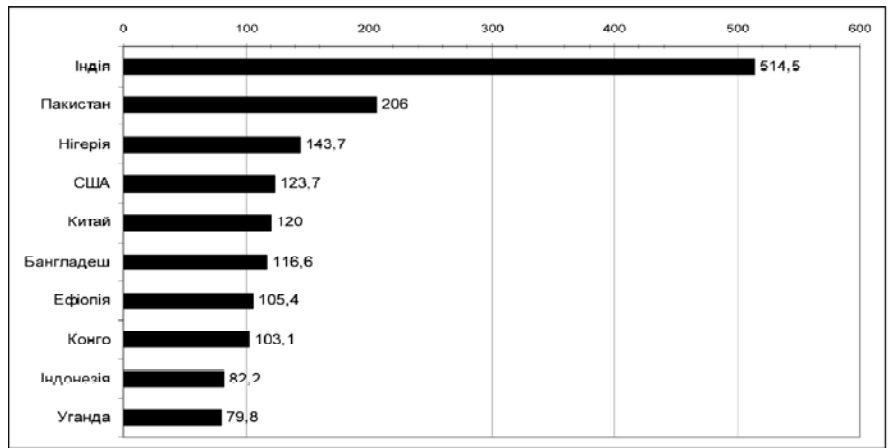

Рис. 1. Країни-лідери за приростом населення на 2050 р. відносно 2005 р.

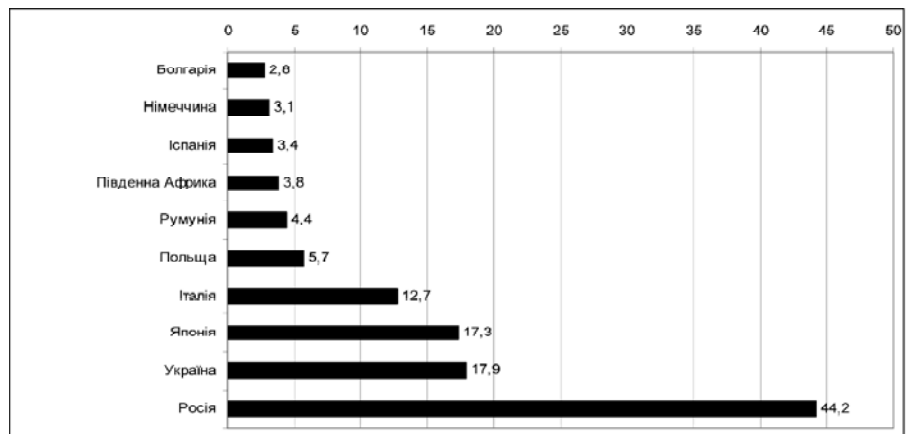

Рис. 2. Країни-аутсайдерів за приростом населення за прогнозом на 2050 р.

суться С. Сассен-Кооб (S. Sassen-Koob, 1991) і А. Кінгу (A. King, 1990).

Глобальні міста, на думку С. Сассен-Кооб, — це центри: зосередження керівництва організацією світової економіки; концентрації фінансів і тих спеціалізованих фірм, які знову ввели обробну промисловість у ранг одного із провідних секторів економіки; виробництва,

Таблиця 1. Рейтинг глобальних міст світу

Ранги та категорії світових міст	Міста
α (Альфа)-Провідні	12 Лондон, Нью-Йорк, Париж, Токіо
	10 Лос-Анджелес, Мілан, Сінгапур, Сянган(Гонконг), Франкфурт-на-Майні, Чикаго
β (Бета)-Головні	9 Сан-Франциско, Сідней, Торонто, Цюріх
	8 Брюссель, Мадрид, Мехіко, Сан-Паулу
	7 Москва, Ссул
γ (Гама) Вторинні	6 Амстердам, Бостон, Вашингтон, Даллас, Джакарта, Дюссельфурд, Женева, Йоганнесбург, Каракас, Мельбурн, Осака, Прага, Сантьяго-де-Чилі, Тайбей, Хьюстон
	5 Бангкок, Варшава, Монреаль, Пекін, Рим, Стокгольм
	4 Атланта, Барселона, Берлін, Будапешт, Буенос-Айрес, Гамбург, Копенгаген, Куала-Лумпур, Маніла, Майамі, Мінеаполіс, Мюнхен, Стамбул, Шанхай
δ (Дельта)-ті, що формуються	3 Афіни, Відень, Дублін, Люксембург, Ліон, Мумбай, Нью-Делі, Ріо-де-Жанейро, Тель-Авів, Філадельфія, Гельсінкі
	2 Абу-Дабі, Алмати, Бірмінгем, Богота, Братислава, Брісбен, Бухарест, Ванкувер, Гаага, Детройт, Дубай, Каїр, Кельн, Київ, Клівленд, Лима, Лісабон, Манчестер, Монтевідео, Осло, Роттердам, Сієл, Хошімін, Штудгарт
	1 Адслайда, Антверпен, Балтімор, Бангалор, Богота, Бразилія, Генуя, Глазго, Гуанчжоу, Дрезден, Калгані, Канзас, Колумбус, Ліде, Ліль, Марсель, Ричмонд, Санкт-Петербург, Ташкент, Турін, Утрехт, Ханой, Единбург

Таблиця 2. Ранжирування глобальних міст за людністю, 2005 рік

Ранги і категорії глобальних міст		Чисельність населення в агломераціях, млн чоловік					Σ
		> 15	10-15	5-10	1-5	< 1	
провідні α	12	Токіо, Нью-Йорк		Лондон, Париж			4
	10		Лос-Анджелес	Гонконг, Чикаго	Мілан, Сінгапур, Франкфурт-на-Майні		6
головні β	9			Торонто	Сан-Франциско, Сідней, Цюріх		4
	8	Мехіко, Сан-Паулу		Мадрид	Брюссель		4
	7		Москва	Сеул			2
вторинні γ	6		Джакарта, Осака	Сантьяго	Амстердам, Бостон, Вашингтон, Даллас, Дюссельдорф, Каракас, Йоганнесбург, Мельбурн, Прага, Тайбей, Хьюстон	Женева	1 5
	5		Пекін	Бангкок	Варшава, Монреаль, рим, Стокгольм		6
	4		Буенос-Айрес, Маніла, Шанхай	Майамі, Стамбул	Атланта, Барселона, Берлін, Будапешт, Гамбург, Копенгаген, Куала-Лумпур, Мінеаполіс, Мюнхен		1 4
Σ	од.	4	8	11	31	1	5 5
	%	7,3	14,5	20	56,4	1,8	1 0 0

включаючи створення інновацій у провідних галузях економіки; ринкової торгівлі товарами й нововведеннями.

Глобальне місто — це постіндустріальний центр, який є максимально інтегрованим у світову економіку, можливості розвитку і ресурси якого отримуються в результаті взаємодії в глобальних міських мережах.

На відміну від традиційних поясень, С. Сассен зв'язує глобальну економіку з розвитком певних міст, місьць високої концентрації потенціалу їх зростання [4].

Глобальна економіка рухається шляхом створення регіональних економічних і політичних союзів. Найяскравішими прикладами такого союзу є ЄС і Північноамериканська угода про вільну торгівлю.

Наведемо одну з класифікацій глобальних міст, розроблену британським університетом Лафборо (Loughborough) — "Дослідницька група глобалізації і світових міст" (Globalization and World Cities Study

Group — GAWC). Ранжирування виконано на основі бальної оцінки функцій міст з урахуванням чотирьох типів послуг, а саме: бухгалтерський облік і аудит, реклама, фінанси і банки, страхування. Залежно від суми набраних балів всі міста розділені на чотири ранги — α, β, γ, δ і паралельно на 12 категорій (12 — вища, 1 — нижча). На основі аналізу виділено 55 глобальних міст різного рангу. Лондон, Нью-Йорк, Париж, Токіо займають позиції лідерів, 67 міст мають достатній потенціал, для досягнення статусу глобального (табл. 1) [7].

Зупинимось на питанні чисельності населення в глобальних містах. За даними GAWC, кореляція в рейтингах міст за економічним і демографічним потенціалу є значною і більшість глобальних міст входить до числа ключових вузлів опорного каркасу міського розселення планети. Про це свідчать дані, що наведені в табл. 2 [8; 9; 10].

Слід зазначити, що у територіальному плані глобальні міста відповідають географії економічно найбільш розвинених і багатих країн світу. Географічно вони формують три зони концентрації: Західноєвропейську, Північноамериканську і Азійсько-Тихоокеанську, кожна з яких має свою специфіку. Для решти регіонів світу категорія глобальних міст представлена лише одиничними центрами — це: Сан-Паулу, Ріо-де-Жанейро і Буенос-Айрес, Йоганнесбург, Сідней і деякі інші.

Розглянемо ці осередки. Так, Західноєвропейська зона концентрації має найтривалішу історію урбаністичного розвитку, впродовж якої відбувається формування міст-лідерів регіональної і глобальної економіки і їх постійна ротація. Першими в цій зоні були Антверпен, Венеція, Генуя і ряд інших центрів. На даний час спостерігається висока конкуренція за лідерство між столицями Великобританії і Франції. Хоча більшість фахівців відають перевагу Лондону, який як світовий центр сформувався ще в 18—19 століттях. За тривалу історію розвитку в регіоні виникає густа мережа глобальних міст різних рангів. У сукупності вони утворюють свого роду трансєвропейський "хребет", що простягнувся від Дубліна через Лондон, Париж, міста-долини Рейну до Мілана і Риму. Більш того, як відзначає ряд дослідників, в 1990-і роки починає формуватися другий — східний "хребет" міст на території Центральної Європи, що складається в основному з центрів другого покоління (столиць).

Основу Північноамериканської зони концентрації складає складна мережа мегаполісів США, глобальні міста, які знаходяться в даній зоні, є "молодшими" у порівнянні із Західноєвропейською. Вони найбільш глибоко втягнуті в систему світового господарства, тут присутні глобальні міста всіх без винятку рангів, які розташовані по контуру країни, утворюють свого роду кільце глобальних центрів. Ключові позиції серед них займають Нью-Йорк, Лос-Анджелес і Чикаго, які тісно взаємодіють з гло-

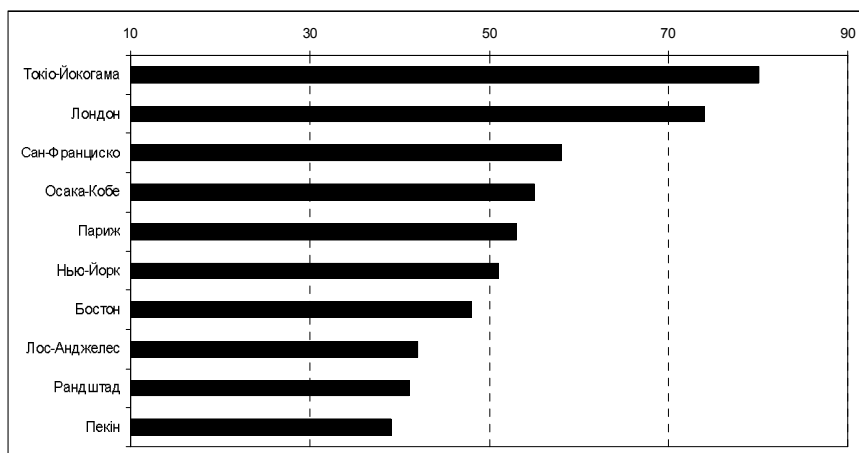

Рис. 3. Найбільші дослідницькі центри світу, 2002–2004 роки

бальними центрами з інших країн і регіонів світу. Багато північноамериканських міст мають величезний потенціал і в майбутньому претендують на статус глобальних.

Що стосується Азійсько-Тихоокеанської зони глобальних міст, то вона є наймолодшою за часом утворення, має "лінійний" характер і формується по осі Токіо — Сінгапур. Для неї типова, з одного боку, явно домінуюча роль столиці Японії, а з іншого — численність і висока динаміка зростання "другорядних" глобальних міст. Це переважно найбільші центри так званих нових індустріальних країн — Бангкок, Сінгапур, Сянган (Гонконг), Тайбей, Сеул, Маніла і цілий ряд інших [7; 8; 9].

Зазначимо, що глобальні міста замкнуті в єдину мережу геополітичних центрів. В них концентрується переважна частина штаб-квартир як міжнародних міждержавних (міжурядових) організацій (ММО) і груп, так і міжнародних неурядових організацій (МНО). За попередніми підрахунками, на сім ключових геополітичних центрів — Нью-Йорк, Париж, Лондон, Брюссель, Женева, Вашингтон і Відень — доводиться більше 2/3 всіх штаб-квартир ММО, лідером є Нью-Йорк з розміщенням штаб-квартири ООН з крупними структурними підрозділами цієї організації.

Половина із загального кількості офіційно зареєстрованих МНО базується тільки в 20 містах, причому 13 з них знаходяться в Європі. Серед всіх міст виділяється Брюссель, де розташовані штаб-квартири 1,4 тисяч МНО, це майже стільки ж, скільки в Лондоні і Парижі разом. Відзначимо, що в другій десятці геополітичних центрів як нові точки зростання виділяються такі міста країн, що розвиваються, як Буенос-Айрес (110 штаб-квартир МНО), Найробі (100) і Мехіко (87).

Місія глобальних міст полягає в тому, що вони є базою для короткострокових офіційних, ділових, наукових, представницьких і інших контактів. Перша десятка в рейтингу глобальних міст акумулює більше 10% всіх відвідин міжнародних туристів і поглинає левову частку найкрупнішого сектора ділового туризму — корпоративних поїздок. Географія зв'язків кожного дійсно глобального міста є досить обширною, ці центри служать опорними точками циркуляції людських потоків в рамках всієї світової спільноти.

Слід відзначити, що глобальні міста виступають як освітні і дослідницькі центри. Всі глобальні міста мають мережу вузів, які замкнуті в єдину систему університетських центрів, таким чином комплектуючи студентську аудиторію з різних країн світу. Наприклад, тільки в Нью-Йорку знаходяться такі форпости вищої освіти міжнародного класу, як Колумбійський, Нью-йоркський, Фордемський, Рокфеллерівський університети і ряд інших. Сфера фундаментальної науки, особливо НІОКР, теж має певну вагу, і збільшує значимість міст як головних гравців на глобальному ринку новітніх техніко-технологічних досягнень.

Так, в рейтингу за 2002—2004 роки дослідницьких центрів світу за індексом наукового цитування виділяються два глобальні міста — Токіо-Йокогама і Лондон, від яких інші мегаполіси, включаючи Париж і Нью-Йорк, відстають в півтора і більше разів (рис. 3) [12].

Але існування глобальних міст має і певні негативні особливості. Швидкість розповсюдження як інноваційних технологій, так і кризових явищ є однаковою. За оцінками західних спеціалістів [12], можна виділити наступні негативні особливості глобальних міст: тенденція уніфікації зовнішності глобальних міст під тиском стандартів транснаціонального бізнесу; поступова втрата культурної самобутності під впливом процесу інтернаціоналізації; зро-

стання соціально-етнічної диференціації в результаті міжнародної міграції; посилення соціальних диспропорцій; поляризації міської території. Проте, дані особливості, слід розглядати не як абсолютно загрозливими, при відповідному регулюванню даних процесів, дію даних ризиків можна значно знизити.

ВИСНОВКИ

Отже, на основі дескриптивного аналізу сучасних урбанізаційних процесів маємо зробити висновок про інтенсивність, масштабність даних процесів, впливовість глобальних міст, які зумовлюють тісний зв'язок між розвинутими країнами, їх вплив на світові процеси (глобалізація, інформатизація, технічний прогрес).

Виходячи з того, що Україна є високоурбанізованою країною, із значним промисловим, економічним, науковим потенціалом, враховуючи її європейський вектор розвитку, то цілком ймовірно, що світові урбаністичні тенденції рано чи пізно торкнуться і її. Перетворення, які мають відбутись, стосуються соціальних, культурних, економічних трансформацій. Звісно, важко вести мову про співвідношення світових глобальних міст з містами України. Хоча на сьогодні міста України розвиваються в демократичних умовах, умовах самоврядування, децентралізації територіального управління, органами місцевого управління застосовуються сучасні інноваційні підходи до розвитку міст, при цьому слід враховувати світові тенденції, які мають стати основою формування стратегічних планів розвитку українських міст.

Література:

1. Вагин В. Социология города / В. Вагин [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.gumer.info/bibliotekBuks/Sociolog/Vagin
2. Посацький Б.С. Основи урбаністики: навч. посіб. — Ч. 2: Розпланування та забудова міст / Б.С. Посацький. — Львів: НУ Львівська Політехніка, 2001. — 244 с.
3. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс; пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана; Гос. ун-т. Высш. шк. экономики. — М., 2000. — 606 с.
4. Глобализация и глобальный город: исследование Саксии Сассен // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература (Сер. 11. Социология). — М.: ИНИОН РАН, 2006. — № 2. — С. 15—34.
5. Семенов В.Т. Формирование устойчивого развития мегаполисов. Урбанистические аспекты / В.Т. Семенов, Н.Э. Штомпель. — Х: Харьк. нац. акад. город. Хоз-ва, 2009. — 340 с.
6. World Population to 2300. — Department of Economic and Social Affairs, Population Division, United Nations. — New York, 2004. — 254 p.
7. Taylor P. World cities and territorial states under conditions of contemporary globalization // Political Geography. — 2000. — № 19.
8. Слук Н.А. Глобальный город / Н.А. Слук / Эксперт. — 2008. — № 15 (604).
9. Слук Н. Иерархия городского генералитета / Николай Слук [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.demoscope.ru>.
10. Beaverstock J., Smith R., Taylor P. A roster of world cities // GaWC Research Bulletin. — 1999. — № 5.
11. World Urbanization Prospects: The 2007 Revision. — New York, 2008.
12. Matthiessen C.W., Schwarz A.W., Find S. World cities of knowledge: Research strength, networks and nodality // Journal of Knowledge Management. — 2006. — № 10 (5).

Стаття надійшла до редакції 20.02.2011 р.